

crkva u svijetu

PRINOSI

KULTURNA TRADICIJA ŠOKAČKO-BUNJEVAČKIH HRVATA

Juraj Lončarević

Pojam kulturne tradicije, kad je riječ o Hrvatima na području bivše Ugarske, mora se vrlo široko uzeti, jer on ne znači samo kulturno-umjetničku djelatnost u današnjem smislu te riječi, nego u prvom redu borbu našega naroda da kroz osnovna obilježja svoga nacionalnog bića (jezik, škole, časopise i ostale kulturne institucije) očuva vlastito nacionalno biće, nasuprot presizanju tuđina, u ovom slučaju Mađara. Zato je ta akcija u Hrvatima u Mađarskoj počela baš onda (kraj 19. st.) kada je politika mađarizacije nemađarskih naroda u Ugarskoj nesmiljeno mryila sve što joj je stajalo na putu. Stanje našega naroda na području bivše Ugarske prije prvoga svjetskog rata bilo je tako jadno da je časopis *Luč* pisao ovako: »Narod je posve apolitičan prema svakom nacionalnom pitanju, ne traži svoja prava, a svećenik i učitelj voli u mađarskom jeziku poučavati, jer ga bolje zna i jer je u tom duhu odgojen, te će ostati po starom. Dokazom je tomu šopronjska županija, gdje ima 30.000 Hrvata, a samo je jedna općina tražila hrvatski jezik, premda ima više državnih škola.«¹

Općenito se inače drži da je mađarizacija počela nakon Nagodbe između Austrije i Mađara. Zato je u skladu s njom trebalo napasti u prvom redu ono što čini osnovne barijere našeg narodnog bića: jezik i škole. A kako je teška situacija vladala na tom području svjedoče nam životi malobrojnih pojedinaca koji su cijeli svoj život posvetili akciji da bi se naš narod vratio ponovno u svoje nacionalno krilo. Međutim, ni oni nisu tajili

¹ 1912, 15, 72.

da su se kao djeca, a i kao odrasliji učenici, osjećali Mađarima, i to u prvom redu zbog škola u koje su išli. Takav je bio i slučaj Petra Pekića, inače zdušnog borca da se Bajski trokut pripoji nama.

I sâm iz onog dijela koji je pripao Mađarima ugovorom o miru u Trianonu, Pekić se po vlastitoj izjavi kao dijete osjećao Mađarom. Neki su opet izabrali drugi put da bi se zaštitili od mađarizacije: sveli su svoje ime na svoj etnički lokalitet, kako bi time deklarativno prekinuli vezu sa svojom matičnom nacijom. Takav je bio književnik i učitelj, Bunjevac, Mijo Mandić. I on je naime držao da je najbolje baš zbog samih Mađara, a i poslije u državi SHS, djelovati pod bunjevačkim imenom. Pritom, daka-ko, nije u tom času mogao biti svjestan da taj proces osamljivanja njegova naroda, odvajanja od svoje vlastite nacionalne jezgre može samo koristiti onima koji su baš na taj način i željeli postići odnarođivanje. Svaki bi naime narod koji je tijekom stoljeća živio u dijaspori i izgubio snagu da se osjeća dijelom naroda kojemu pripada postajao ubrzo na taj način plijen za one kojima je takvo otuđivanje moglo samo ići u račun. Možda baš zato u povijesti naše napaćene bunjevačke braće nije bilo malo onih koji su se jednako dobro osjećali Bunjevcima i Mađarima. Međutim, na svu sreću, kao i uvijek kada sve potone, bilo je i onih koji su porast mađarizacije shvatili kao potrebu da se borbom za jezik i škole ona suzbije. Taj zadatak nije bio lak, jer je naš narod bio toliko odnarođen, da je bilo roditelja, a i danas je tako, koji nisu htjeli slati djecu u naše škole, ni onda kada su one uza sve poteškoće ipak bile izborne. Takav se slučaj ponovio i kad je srpska vojska nakon primirja 1918. ušla u Pečuh, glavni grad županije Baranje, u kojem je inače bilo dosta našega življa. Mađarska je tradicija i tada učinila svoje: malo je naše djece htjelo ići u naše škole. Mađarski je jezik bio tada službenim jezikom u školi, na željeznici i u javnim ustanovama. U tom je pogledu vrlo ilustrativna knjiga Rumunja Zenobiusa Päclisanua,² u kojoj sve vrvi od podataka koji pokazuju na koje su se sve načine služili Mađari da bi asimilirali razne narodnosti. Postojala je i krilatica u Ugarskoj da u toj zemlji žive Slovaci, Hrvati, Srbi, Rusini, Rumunji i konačno Mađari. Zanimljiv je npr. podatak da je u Ugarskoj od ukupno 5.202 županijska činovnika bilo 4.769 Mađara, 181 Nijemac, 38 Slovaka, 170 Rumunja, 34 Srbina i samo jedan Ruten.³

U tom je smislu bila naročito karakteristična politika mađarske države koja je u svrhu asimilacije osnivala mađarske škole ne samo tamo gdje je bilo mađarskog življa, nego baš ondje gdje ga uopće nije bilo. Tako je od 125 građanskih škola za dječake u Ugarskoj bilo 78 na područjima gdje nije uopće bilo Mađara, odnosno tamo gdje su živjeli drugi, nemađarski narodi. Od 110 građanskih škola za djevojke bilo ih je samo 7 u mađarskim područjima, a od 27 realnih škola 14 ih je bilo na područjima manjina.⁴

Srbi, Rumunji i Ruteni bili su u boljem položaju, jer su njihove nacionalne Crkve osnivale vjerske škole, dok su pripadnici iste katoličke vje-

² Zenobius Päclisanu, *Der Austrottungskampf Ungarns gegen seine nationalen Minderheiten*, Bucarest, 1941.

³ Ibidem, 33.

⁴ Ibidem, 103.

re kao i Mađari (Nijemci, Hrvati i Slovaci) tjerani od hegemonu da uz vjeru prihvate i njegovu nacionalnost. Uostalom, nije ni vjerskim školama cvalo cvijeće, jer su i one bile suzbijane na razne načine, a najefikasniji je ipak bio onaj koji je tražio da se ustanove visoke plaće za učitelje koje vjeroispovjedna općina nije mogla snositi. Kad se konačno dogodilo ono za čim je mađarska vlast težila, da ti učitelji nisu mogli biti plaćeni kao u državnim školama, takve su škole bile ukinute ili su postale državnima. Takvim načinom dobiven porast mađarskih škola može se usporediti u dvije godine: 1870. i 1918. godini, kada su mađarske škole doživjele neviđeni porast. 1870. bilo je 6.818 mađarskih škola, a 1918. njihov se broj popeo na 14.014. Istodobno su Slaveni 1870. god. imali 2.547 škola, da bi njihov broj pao na 625 u 1918. godini. Od toga su bile 322 škole slovačke, 256 hrvatsko-srpske i 47 rutenskih.⁵ Od 77.663 učenika u mađarskim školama (gimnazijama) 82,6⁰% bili su učenici Mađari, a samo 1,5⁰% bilo je drugih.⁶

Svi ti i njima slični postupci morali su dati određene rezultate koji su se najprije ogledali u brojnom stanju stanovništva koje je živjelo u Ugarskoj. Godine 1920. bilo je 7.147.053 Mađara ili 89,6⁰%, a već 1930. bilo ih je 8.001.112, ili 92,1⁰%. Nasuprot tome broj Hrvata i Srba se stalno smanjivao tako da je u istom razdoblju pao s 51.981 na 34.714 duša; dakako, na osnovi mađarskih statistika.⁷

Iako je Katolička Crkva među našim Bunjevcima i Šokcima u Ugarskoj često poslužila kao sredstvo denacionalizacije, našlo se i u njoj ljudi koji su borbu za vlastiti jezik u crkvi shvatili kao dio borbe za nacionalno očuvanje vlastitog naroda. Pravo na vlastiti jezik vuklo je svoje korijene još od doseljenja naših na taj teritorij, pa ako se to pravo uskratilo, tada je dolazilo do tragičnih posljedica. U Santovu je, prvom mjestu preko granice u Bačkoj, pola Šokaca prešlo na pravoslavnu vjeru (jedini Sokci pravoslavne vjere!), kada im je bila uskraćena molitva na vlastitom jeziku u crkvi. Uostalom, istini za volju, treba reći i to da su Mađari za svoj denacionalizatorski rad imali i dugu tradiciju.⁸

Arpad Lebl⁹ u svojoj raspravi o Mađarima u Vojvodini govori vrlo ilustrativno o tome. Tako navodi i podatak da su se u Gradskom vijeću u Subotici vodili zapisnici (1820—1830) na mađarskom jeziku, premda je samo jedan zastupnik bio Mađar! Godine 1900. u Novom Sadu bilo je u telefonskom imeniku samo 10 profesora Mađara, ali je ipak cjelokupna nastava u gimnaziji morala biti na mađarskom.

Za vrijeme Khuena Hedervaryja Mađari su osnovali svoje tzv. Julijanske škole za djecu željezničara tamo gdje ih inače uopće nije bilo, npr. u Slavoniji, pa su u njih išla i naša djeca, jer su te škole bile u svemu bolje opremljene nego naše. Tako je borba za vlastite škole, ili za njihovo održanje, postala fundamentalnim sredstvom borbe protiv mađarizacije.

⁵ Ibidem, 113.

⁶ Ibidem, 128.

⁷ Ibidem, 200.

⁸ Mađari u Vojvodini, *Godišnjak Ist. društva Vojvodine*, Novi Sad, 1951, 23.

⁹ *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*, Zavod za migracije i narodnosti, grupa autora, Zagreb, 1977.

I zato kada je tragedija Trianona konačno završena i kad smo izgubili krajeve oko Baje i Pečuha, i tada se preko granice iza koje je ostalo dosta našeg naroda, njihov položaj određivao baš prema tome kakvo je bilo stanje u pogledu vlastitih škola. A to je stanje bilo porazno. I najnovija publikacija Zavoda za migracije i narodnosti u Zagrebu to najbolje pokazuje.⁹

Osim škola treba ovdje spomenuti i ostale kulturne institucije koje su poslužile u borbi za narodna prava. To su čitaonice, kazališta i tiskare. Njima treba dodati i one zaslužne pojedince koji su ih svojim radom upravili narodnim probicima. Nije zato slučajna činjenica da su mnogi od njih došli baš iz onih krajeva koji su Trianonom ostali preko granice. Možda je baš zato njihov rad bio intenzivan.

Najprije se krenulo na osnivanje knjižnica i čitaonica. Tako je 1911. budući subotički biskup i veliki promicatelj kulture i obrazovanja među Bunjevcima i Šokcima, Lajčo Budanović, tada kapelan u Baji, nesuđenom središtu bunjevštine, osnovao čitaonicu koja, uz promicanje naše knjige i stvaranja čitateljske publike, budi i narodnu svijest organiziranjem tradicionalnih bunjevačkih prela. Ta praksa nije ni danas napuštena. Na žalost nisu bile rijetke situacije kad je svijest trebalo češće buditi nego održavati, jer je u stvari nije ni bilo!

Između dva rata mađarizacija našeg življa preko granice uzela je takvog maha, da su mnogi taj proces držali već gotovim. U tom smislu pišu i *Žumberačke novine*¹⁰ o bunjevačko-šokačkim Hrvatima, pa doznajemo da od 65 naših župa u Mađarskoj 1936. god. radi još samo 13. I tako je Baja, nekad simbol Bunjevaca, nazivana njihovom grobnicom.¹¹

Zanimljivi su podaci koje iznosi u našim župama u Mađarskoj i *Opći šematizam Katoličke crkve*, a odnosi se na stanje župa u Mađarskoj u 1974. godini. Premda podaci nisu posve točni, jer se do njih i nije moglo doći, ipak im je zajedničko konstantno ukidanje bogoslužja i pjevanja na hrvatskom jeziku, koja datiraju još iz prošlog stoljeća, a nisu ni danas prestala.¹² U tom je smislu karakteristična sudbina župe u Vedešinu, u

¹⁰ Bunjevačko-Šokački Hrvati u Mađarskoj, *Žumberačke novine*, 5/1936, 5, 7.

¹¹ Hrvati u Mađarskoj. Usp. *Subotičke novine*, 1941, 1, 3.

¹² *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1975. Ta knjiga sadrži raznovrsne podatke o našima u Mađarskoj. Nekad je vjerski život bio odraz nacionalne svijesti, jer se i na tom području vodila borba za nacionalno očuvanje. Danas, na žalost, to nije više slučaj. Hrvatske su se župe masovno pomadarivale tijekom vremena tako da se danas još može govoriti samo o otocima koji su se održali u mađarskom moru. Evo nekih podataka o tome. Poslije Drugoga vatikanskog koncila i u Mađarskoj se uveo mađarski jezik u crkvu, ali tako da su ga dobile i mnoge hrvatske župe. U Pečuhu, bivšem centru naše knjige, uvijek se od 4 župe u dvije propovijedalo ili obavljalo bogoslužje na hrvatskom jeziku. Danas nema ni traga o tome. Ista je situacija i u 14 župa šireg područja Pečuha gdje ima Hrvata, ali oni nemaju nikakva prava u crkvi. U Velikoj Kanjiži stanje je isto. Situacija je posebno tragična u selima do Mure koja su se potpuno pomadarila. Nešto je bolje stanje oko Sombathelyja gdje se barem u 4 župe propovijeda na hrvatskom jeziku, iako je i tu mađarizacija učinila svoje. Godine 1777. kad je sombathelyjska biskupija bila osnovana od dijela zagrebačke nadbiskupije, dano je zagrebačkoj pismeno obećanje da će naši ljudi preko Mure imati svojega svećenika i svoju

mađarskom dijelu Gradišća, kao i njezine filijale u Umoku gdje i danas živi oko 450 Hrvata. Župa potječe još iz 1669. godine, dakle iz doba prvih doseljavanja, ali već 15 godina nema našega svećenika, premda je samo to mjesto davalo uvijek dovoljno domaćih svećenika, pa je možda i to bio jedan od razloga da mu se to uskrati. Hrvatski jezik, premda zadržan u narodu, istjeran je iz škole i iz crkve.

Sličnu su sudbinu doživjela i ostala naša gradišćanska mjesta: Bizonja i Hrvatska Kemlja, odnosno župe u tim mjestima, od kojih posljednja potječe još iz 17. st. U njoj je živio i radio sve do svoje smrti pjesnik Gradišćanskih Hrvata, Mate Meršić-Miloradić. Doduše, i tada se, u doba najvećih presizanja na naše narode u Mađarskoj, našlo ipak ljudi koji su pokušali nešto učiniti i u tim teškim prilikama. Tako je između dva rata, namjerno nakon Trianona, ostao preko granice vrijedni čavoljski župnik i književnik Ivan Petreš. Osnovan je i Bunjevačko-šokački odbor u Pešti, koji je izdavao i *Bunjevačko-šokačke novine*, ali samo od 1. I. do 1. XII. 1924. Nakon toga izlazio je još i kalendar *Danica* vrlo skromna formata.

Još je bila tragičnija sudbina naših ljudi preko granice, ako se usporedi sa sudbinom Mađara u Jugoslaviji. O tome su pisale i *Subotičke novine*,¹³ koje su došle do sumornih konstatacija. Tako su iznosili podatak da je nakon Trianona ostalo u Mađarskoj najviše srpskih škola, premda Srbi nisu ostali preko granice u znatnijem broju. Međutim, i ovdje se osjetio učinak tradicije. Srbi su na bazi svojih vjerskih škola uspjeli tu tradiciju očuvati sve do našeg doba, održali su svoje škole. Hrvati, naprotiv, kao dio mađarske političke nacije (Bunjevci i Šokci) i kao pripadnici njihove države, da bi se što prije pomađarili, dobili su tzv. mješovite škole u kojima su se glavni predmeti učili na mađarskom. Bilo je nadalje naših škola u kombinaciji s nekom drugom narodnošću, npr. s Nijemcima. Ali svojih čistih škola nismo imali. Tako se onda i moglo dogoditi da dijete koje se u školi srela čak s tri jezika (mađarski, njemački i hrvatski) nije u praksi svladalo ni jedan, a ako je ipak nešto svladalo, onda je to bio mađarski, kojemu se u školi poklanjala najveća pozornost. Uostalom, za te naše škole nije bilo ni udžbenika na hrvatskom jeziku, što je u praksi značilo nemogućnost da se okoristimo i s ono malo prilika koje su se ukazivale. Nasuprot tome, u staroj Jugoslaviji 1939. godine bilo je 447 osnovnih škola s mađarskim nastavnim jezikom, potpuna gimnazija u Subotici, paralelni razredi u nižoj gimnaziji u Senti i preparandija u Beogradu. To se stanje u biti nije ni danas promijenilo. Kako to protumačiti? Mađari su bili gospodari u svojoj državi, a po ideji ostvarenja velike Mađarske ostali su narodi mogli samo onda nešto postići, ako su priznavali tu osnovnu činjenicu.

Sistematska denacionalizacija našega življa, napose u Bačkoj i u Baranji, dovela je čak do toga, da je u tim krajevima, i kad više nije bilo

• riječ u crkvi. Dakako, od toga nije bilo ništa! Kaločka nadbiskupija imala je 1842. god. od 82 župe 33 ilirske (Hrvati-Bunjevci), od kojih se u 23 služilo isključivo hrvatskim jezikom. Nakon Trianona ostalo je u toj nadbiskupiji 14 župa, od kojih se možda još samo u 4—5 propovijeda hrvatski.

¹³ *Subotičke novine*, ibid.

mađarske države i administracije, ipak ostala mađarska inteligencija i činovništvo, koji su obavljali vlast i u novoj državi SHS, dok su Bunjevci istodobno bili svjesni da ni u novoj državi ne mogu predstavljati narod samosvojne kulturne tradicije. Zato je i njihov jezik zadržan na nivou dijalekta, lingvistički osamljen, nepovezan s matičnom nacijom. O tom je problemu pisao i Dimitrije Kirilović.⁴⁴

On ističe opće poznatu činjenicu da su Mađari uspjeli asimilirati svoje manjine, pa da je sada dužnost da ih deasimiliramo i tako vratimo u okrilje vlastitog naroda. Kirilović se inače bavio tom problematikom i dobro je poznavao stvar. Dvije godine prije te knjige napisao je u vezi s poviješću srpskih škola knjigu o pomađarivanju u bivšoj Ugarskoj.⁴⁵

I u tom se prilogu ističe inače dovoljno poznata činjenica da je mađarizacija krenula od Nagodbe, jer je tada mađarski jezik postao službenim, a feudalni pojam Ugarske zamijenjen je tada nacionalno-mađarskom idejom.

Istini za volju treba reći da je i među mađarskim političarima bilo rijetkih pojedinaca koji su odbacivali fatalnu mađarizaciju koja je konačno vrlo loše završila za Mađare prilikom sklapanja trianonskog mira. Ali ni ti malobrojni političari nisu odbacivali mađarizaciju zbog nje same, nego zbog metoda kojima se provodila. One su se pokazale posve neadekvatne za postavljeni cilj od kojega u stvari nisu ni oni odstupali. I oni su se, naime, držali maglovite mađarske teorije o kruni sv. Stjepana koja simbolizira političko jedinstvo svih naroda koji nastavaju mađarski teritorij. I grof Bethlen,⁴⁶ šef mađarske delegacije na miru u Parizu, pisao je ovako: »U prošlosti smo bili u uverenju da onaj koji zna mađarski već samim tim je ujedno i dobar patriota, a ko ne zna taj jezik, taj to nije. To je velika pogreška. Zato narodno vaspitanje treba davati na materinjem jeziku. Biti dobar patriota ne zavisi od maternjeg jezika već od uverenja i osećanja. Na žalost u prošlosti smo to često brkali.«⁴⁷ Slično je pisao i grof Szechenyi protiv nasilne mađarizacije. »Na našu zapovest neće niko primiti našu narodnost. A zar bi Mađari trpeli da nas ma koji

⁴⁴ Dimitrije Kirilović, *Asimilatorski uspjesi Mađara u Bačkoj, Banatu i Baranji*, Prilog pitanju demađarizacije Vojvodine, Novi Sad, 1937.

⁴⁵ *Pomađarivanje u bivšoj Ugarskoj*, Prilog istoriji srpskih škola, Novi Sad, 1935.

⁴⁶ Usp. članak Joce Laloševića o Revizionionističkom predavanju grofa Stevana Bethlena u Engleskoj, Letopis MS, knj. 340, Novi Sad, 1934. U tom se radu pobijaju raznovrsne Bethlenove tvrdnje u vezi s mađarskim zahtjevom da bi se granice revidirale. Tako Lalošević dokazuje opće poznatu istinu da je sve do Nagodbe s Austrijom Ugarska bila poliglotska zemlja bez nekih nacionalnih mađarskih obilježja. Zakoni su u njoj donošeni na latinskom jeziku, tako da je mađarski bio isključen iz javne uporabe, baš kao i jezici ostalih naroda koji su tamo živjeli. Pobija se na kraju i tvrdnja grofa Bethlena da su Hrvati bili u Novom Sadu protiv ujedinjenja u državu SHS, jer su se baš ujedinjenjem oslobodili Mađara. Zato su u Velikom narodnom vijeću 1918. glasovali za otcjepljenje ovi Hrvati koji su postali vodama Hrvata u Vojvodini između dva rata: Blaško Rajić, župnik župe sv. Roka u Subotici, dr. Stipan Vojnić-Tunić, dr. Fabijan Malagurski, Šandor Rajčić, Ivan Vojnić-Tunić i dr. Ivan Abramović.

⁴⁷ Usp. Kirilović, nav. dj., 130.

drugi narod udara na svoj kalup?«¹⁸ Pa odmah nastavlja: »... a može li tu snagu imati onaj koji mesto predusretljivosti, nežnosti i simpatije hoće kao neki vrač samo spolja da utiče gramatikom, pripivanjem gajtana i crveno-belo-zelenim bojama?«

Na svu sreću praksa je pokazala da je grof Szechenyi imao pravo! Borba se zato vodila nesumljivo u školama, osnovnim braničima ugrožene narodnosti. Najprije je obuhvatila vjerske škole što su ih tradicionalno imali Srbi u Ugarskoj, koje su ostvarili u vezi sa svojim povlasticama što su ih dobili od bečkog dvora prilikom naseljavanja južne Ugarske. Sad je te škole trebalo pomađariti tako, da ih se pretvori u općinske koje je u svojim rukama držala vlast. Tom akcijom Bunjevci nisu mogli biti ugroženi jednostavno zato jer svojih škola nisu ni imali!

Mađari su na razne načine suzbijali rad vjerskih škola. Tražili su da u njima bude najmanje 80 učenika, a kako ih nije bilo, tada je dolazio u pitanje opstanak tih škola i one bi se automatski pretvarale u općinske. Napad na vjerske škole ustvari je značio napad na područja gdje su Srbi bili homogeno naseljeni. To je bilo područje Šajkaške u Bačkoj i Pomorišja u Banatu. U prvom su području Srbi imali 27 škola s 35 učitelja, a u drugom čak 95 škola sa 174 učitelja. I dok su u vjerske škole išla djeca samo jedne vjere i narodnosti, u općinske su, koje su forsirali Mađari, išla djeca svih narodnosti. I kao kruna svemu uvodi se 1879. mađarski jezik u sve škole. Tomu se dobro narugao vojvođanski političar Polit-Desančić riječima: »Seosko dete kad ostavi narodnu školu i oda se svom ratarskom pozivu, s kim da govori mađarski u srpskim, slovačkim, rumunjskim i saskim krajevima? Valjda neće mađarski učitelj pratiti decu u polje i na livadi sa njima govoriti?«¹⁹ Unatoč pojačanom prisizanju na prava drugih naroda rezultati su mađarizacije bili više nego porazni. Tako je popis iz 1900. god. pokazao da čak 83,2% stanovništva nemađarskog podrijetla ne zna mađarski jezik, a to je bilo 40% svega stanovništva Mađarske.

Inače, i sama se slika denacionalizacije naših ljudi mijenjala od društvenog sloja do sloja. Salaši naših Bunjevaca, teško komunikativni i međusobno odvojeni desecima kilometara, skrivali su u sebi dvostruki mač. Do njih je doduše teško dolazila bilo kakva blagodat civilizacije, ali je zato baš ta etnička i kulturna osama dobro dolazila da se narod očuva od pogubnog utjecaja tuđina. Ni u doba najveće mađarizacije nije bunjevačka nana znala drugog jezika osim svog vlastitoga. Nije li zato najveći bunjevački pjesnik Aleksa Kokić završio svoju jednu pjesmu ovako:

»O, kako volim život drage nam ravnice!
Odanošću k njoj i ljubavlju gorimo:
a stradanja, patnje i nepravde teške
daju nam nove neslomive snage,
da se za svoje borimo...«

(Ljudi nizine)

¹⁸ Ibidem, 114.

¹⁹ Ibidem, 47.

Agrarni stupanj na kojem se i danas nalazi naš šokački i bunjevački živalj u Mađarskoj dao je zato pozitivne rezultate kad govorimo o mogućnostima očuvanja vlastite narodne individualnosti u dijaspori. Otići u grad značilo je uvijek izvrći se nesmiljenoj mađarizaciji i biti tako izgubljen kao budući intelektualac za svoj vlastiti narod. Takvih je žalosnih primjera bilo među našim rijetkim intelektualcima. Mađarski je školski zakon (*Lex Apony*) bio neumoljiv. Učitelji su morali razvijati u djece osjećaj pripadnosti mađarskom narodu i državi, a to su bili ustvari sinonimi. Tako je mađarski jezik uveden i u novosadsku gimnaziju i u somborsku preparadiju (koja, evo, slavi 200. godišnjicu osnutka) — žarišta srpske nacionalnosti i kulture. I tako su Mađari, boreći se protiv asimilacije drugih, nastojali istodobno asimilirati narode koji im u tom pogledu nisu mogli biti nimalo opasni. Po spomenutom zakonu tražilo se od djeteta, odnosno od njegova učitelja, da za četiri godine nauči čitati i pisati mađarski. To se uglavnom i postizalo. Godine 1909. bilo je u Bačkoj 340 škola od kojih su 82 bile srpske, a samo jedna bunjevačka! Od te je godine mađarizacija u školama išla dalje, pa se osim mađarskog jezika u vjerskim školama propisuje i broj predmeta koji će se na njemu učiti, a to su: povijest, zemljopis, pravo naroda, higijena i prirodopis. I tako Srbi koji su imali svoju gimnaziju još od 1810. u Novom Sadu dobivaju 1873. i mađarsku. Pojedine su se narodnosti mogle u Mađarskoj formalno razlikovati po jeziku i vjeri, ali ne i po političkoj nacionalnosti koja je bila uvijek samo jedna, a značila je pripadnost mađarskoj državi. Naročito se u školama mogla vidjeti uspješnost takvog tretmana. Godine 1908/9. od 95 Bunjevaca u subotičkoj gimnaziji, 48 ih se uvrštavalo u Mađare. Te je godine bilo u mađarskim školama (gimnazijama) 591 učenik Srbin, 23 Hrvata i 46 Bunjevaca, odvojenih mađarskom statistikom od Hrvata, dok je istodobno u srpskoj gimnaziji u Novom Sadu bilo samo 290 učenika.

Mađari su dakako obavljali mađarizaciju i na druge načine. Građanski bi npr. brakovi mogli biti registrirani samo na osnovi mađarskog imena. Bilo je i društava koja su se specijalno bavila mađarizacijom kao svojim osnovnim sadržajem rada. Tako je Kulturno društvo s onu stranu Dunava pomađarivalo Hrvate, Srbe i Nijemce, dok je Kulturno društvo za južnu Ugarsku u Segedinu pomađarivalo Srbe.

Godine 1895. na kongresu u Budimpešti predstavnici Srba, Rumunja i Slovaka donose rezoluciju protiv pomađarivanja argumentirajući je ovim činjenicama: Mađarska nema atribute državotvornosti, vlast treba dijeliti na osnovi teritorijalne samouprave, treba dopustiti upotrebu narodnog jezika u školstvu, administraciji i u pravosuđu. Situacija je bila zaista teška. Sve do 1906. godine manjine nisu imale svog predstavnika u parlamentu, a od te godine od 413 poslanika samo je 26 bilo pripadnika ostalih, nemađarskih naroda među njima.

O kulturnoj tradiciji, tom toliko važnom činitelju za održavanje nacije, naročito onda kada je ugrožena od većinskog naroda, vrlo je informativno i uvjerljivo pisao Vasa Stajić.²⁰ Osnovni uzrok mađarizaciji on nalazi u

²⁰ Mađarizacija i preporod Bunjevaca, *Glasnik istoriskog društva*, Novi Sad, knj. 8, 1930, 50.

onom što smo već istaknuli: fatalnoj koincidenciji da su Bunjevci imali istu vjeru kao i Mađari. I druge su stvari u vezi s vjerom bile nepovoljne za Bunjevce. Središte crkvene organizacije npr. nije bilo u Baji koja je bila centar bunjevštine. Dakako da je onda i sam kulturni rad dobio pečat takvih prilika. Što god se uradilo, makar to bilo sićušno i na prvi pogled beznačajno, moglo je u takvim prilikama biti korisno za narod. *Cijela kultura naših podunavskih Hrvata mora se promatrati s toga stajališta.*

Zato je vjerojatno i morao osnivač Bunjevačke kasine u Subotici Boza Šarčević, javno ispovijedati svoju privrženost mađarskoj državi, da bi bar tako nešto učinio za svoj narod. I Kasina postade centar okupljanja probuđene bunjevštine. I veliki preporoditelj Bunjevaca i Šokaca biskup Ivan Antunović (1815—1888), kada je pokretao svoje *Bunjevačko-šokačke novine* (1870) u Kaloči, pozivao je u svom proglasu na zaštitu Sentištvsanske krune, baš kao što je Ambrozije Šarčević u svom pozivu za osnutak Kasine govorio o miloj zemlji Ugarskoj i o kruni sv. Stjepana. Ipak i u takvim uvjetima nastojalo se nešto učiniti. Tako dva brata Mamužića, Lazo i Ago, osnivaju 1878. godine u Subotici *Pučku kasinu*. Lazo je kasnije postao narodnim poslanikom (1881), a 1884. i gradonačelnikom Subotice, što se tada moglo smatrati vrhunskim mjestom do kojega je neki Bunjevac mogao doći.

Kako se iz tih primjera vidi, Bunjevci su na početku svoje borbe, da bi svoj vlastiti narod kulturno i etnički osvijestili, imali potpuno skroman program, nadajući se da će ga baš zbog toga i provesti. Ali su se i u tome prevarili!

Ambrozije Šarčević tražio je uvođenje bunjevačkog jezika bar u prvi razred osnovnih škola, kako bi se na njemu mogao poučavati vjeronauk, ali ni u tome nije uspio. 1914. dolazi mu konačna odbijenica. Spomenimo još i slučaj Stjepana Ranića, prvog bunjevačkog župnika sv. Terezije u Subotici, koji je još 1775. tražio školu za bunjevačku djecu. Dakako, opet neuspješno. Kada su 1883. bajski Bunjevci tražili svoje škole, dobili su od vlasti odgovor: Budući da bunjevačka djeca dobro govore mađarski (što je bilo samo djelomično točno!), nije potrebno osnivati škole na bunjevačkom jeziku!

Osim borbi za škole, borba za prava našega naroda prenosila se i na druga područja. Bilo je pokušaja da bi se osnovali i listovi. Godine 1884. pokrenut je *Neven* u Baji koji kasnije prelazi u Sombor, pa na kraju (1887) u Suboticu. Tek je tada omogućeno da se pokrene i neka književna djelatnost. Premda je poslije mijenjao fizionomiju i orijentaciju, *Neven* je ostao osnovnim književnim glasilom Bunjevaca.

Godine 1884. pokreće svećenik Pajo Kujundžić kalendar *Danicu* koja će sve do u naše dane imati veliku ulogu među Bunjercima i Šokcima. Dakako da je u vezi sa svim tim bilo i kombinatorike s ljudima koje je trebalo dovesti u Suboticu krajem 19. st. jer je to mjesto bilo predviđeno kao centar bunjevštine. Tako Ilija i Pajo Kujundžić postaju subotičkim vjeroučiteljima, a Pajo i župnik sv. Roka, najčišće bunjevačke župe koju će i poslije voditi najbolji predstavnici bunjevačkog naroda. Tako je

bilo i s Mijom Mandićem, urednikom *Nevena*, pa s novinarima Kalorom Milodanovićem koji je 1871. pokrenuo *Misečnu kroniku* i *Subotički glasnik*, pa i s Agom Mamužićem. Svi su oni bili štićenici biskupa Antunovića koji ih je pripremio za rad na kulturnom preporodu Bunjevaca i Sokaca. Da bi se nešto postiglo, trebalo je zaposjesti ključne točke u Subotici.

Isto je tako bilo i s Blaškom Rajićem (1878—1951) ili, kako su ga poslije s pravom nazivali, bačkim Milanovićem. Zbog njegove dosljedne borbe da se nama pripoji i »Bajski trokut«, on je, nakon službovanja u Dušniku i Santovu, postao konačno kapelanom sv. Terezije u Subotici, a 1911. župnikom sv. Roka, čime je namjeravana svrha postignuta. Njegov je rad bio od početka svestran. Zato je i došao u sukob s kaločkim biskupom. Ipak nije sustao, jer mu — kako je sam izjavio — nije dopuštala svijest da podržava otuđenje vlastitog naroda samo zato da bi ostao vjerran crkvenom poglavarstvu. Rajić prikuplja narodne umotvorine koje izdaje u knjizi *Narodno blago* (Subotica, 1910). Nakon toga dolaze njegove pripovijetke *Bunjevčice* (Zagreb, 1936). Godine 1919. odlazi Rajić u Pariz na mirovnu konferenciju kao član naše delegacije, da bude savjetnik Pašićev. Njegovom je zaslugom spašena Subotica, ali je zato izgubljen Bajski trokut i najveći dio Baranje s Pečuhom, premda je baš on aktivno radio među našim ljudima da ti krajevi pripadnu nama. Rajić je nakon prvog rata bio i urednikom mnogih novina, časopisa i kalendara, a i pokretač mnogih bunjevačkih društava. Najvrednije je bilo njegovo uređivanje *Subotičkih novina* (1931—1941) kojima daje do kraja hrvatski smjer, jer se baš to razdoblje poklapa s povratkom Bunjevaca svojoj matičnoj naciji.

I tako smo postali svjedoci onoga što bi u svakoj drugoj sredini bilo posve normalno, a to je da netko dobiva mjesto koje mu pripada. U Bunjevaca je za to bila potrebna patnja i prikrivena procedura. Uostalom, težinu su mađarizacije, osim hrvatskog naroda, osjetili i drugi narodi koji su živjeli u Mađarskoj.

Predstavnici srpske inteligencije znali su nekad biti toliko odnarođeni da su i sami poticali mađarizaciju misleći da će samo tako spasiti svoj vlastiti narod od daljnjih muka. Vasa Stajić²¹ pripovijeda kako je još 1840. godine predlagao neki senator u Novom Sadu, po imenu Stojanović, da se uvede uređivanje na mađarskom jeziku. On je naime držao da će samo brzim inkorporiranjem u mađarsko nacionalno biće i državu ipak nešto dobiti i za vlastiti narod. Tako smo imali prilike vidjeti i najdrastičniji primjer odnarođenosti, kada je vlastito nacionalno biće postalo smetnjom da bi se očuvala nacionalna prava. Lutanja u tom smjeru pokazali su mnogi Bunjevci, inače zaslužni za očuvanje prohibitivnog svoga naroda. Takav je bio i Mijo Mandić koji je tijekom svoga rada za svoj narod mnogo lutao tražeći u bunjevštini svoje uporište, poradi koje je znao negirati pripadnost Bunjevaca hrvatskom narodu. Ipak on piše u *Nevenu* (1913, 9,1): To je dakako istina da je bunjevština radi politike zanemarila »hrvatsko« ili »srpsko« ime, da bi s otim očiti znak dala svojoj privrženosti uz mađarsku državnu misao, da bi tako osigurala sebi slobodu u naro-

²¹ V. Spajić, navedeno djelo.

dnosnom životu. Ta je davna misao Mije Mandića negirala u stvari ono što je on poslije govorio o nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca negirajući im hrvatsko podrijetlo. Ne treba zato ipak biti prema Mandiću nepravedan, jer je i on doživljavao kao državni činovnik mnoge šikanacije, čak i onda kad je došao u Suboticu. Njegove neprilike datiraju još iz Gare, čisto bunjevačkog mjesta u Bajskom trokutu. Tu se kao učitelj morao ispričavati svom školskom nadzorniku kad je pronašao da Mandić čita *Obzor*. Tada mu je rekao da čita samo književne priloge!

Ipak ostaje činjenica da je baš taj isti Mandić u svom radu bio sav okrenut Zagrebu. Prve udžbenike za škole dobiva iz Zagreba a kada ih nije bilo, piše ih sam po uzoru na udžbenike iz Hrvatske, kako je sam znao izjavljivati. U vlastitoj je naknadi izdao 2000 komada jednog udžbenika, što bi i danas bio pravi izdavački podvig. Kad je konačno dobio mjesto učitelja u Subotici, morao se odreći javnog uredništva *Nevena* u kojemu i nadalje surađuje, da ne bi izgubio teško stečeno učiteljsko mjesto, na kojem je trebao učiniti nešto za svoj narod. Zbog svega toga treba drugačije promatrati i onu njegovu izjavu što ju je 1931. dao novosadskom *Dnevniku* u povodu njegova izbora za člana književnog odjela Matice srpske (u 74. godini života), naime da Bunjevci nisu Hrvati. Bila je to jednostavno potreba vremena. Konačno, Mandić je imao neprilika i onda kada je mislio da će sve biti u redu. Ubrzo je iz škole za bunjevačku djecu poslan za ravnatelja centralne škole u Subotici koja je imala samo mađarsku djecu. Tako je vlast i pod vidom promaknuća mogla nekoga nepoželjna ukloniti iz određene sredine.

Nije bolje prošao ni »Baranjski Preradović«, svećenik Blaž Modrošić koji je uvijek dobivao župe u Baranji gdje nije bilo našega živilja. Na zamolbu koju je uputio svom biskupu u Pečuhu da mu se konačno dodijeli župa Draž u kojoj je kapelanovao, dobio je od njega onaj poznati odgovor: »Neće Blaž u Draži!« — Zato i nadalje Mandićev život ostaje primjer patnji kroz koje je morao prolaziti naš čovjek u borbi za prava svoga naroda.

A kakav je bio život Bunjevaca, opisao je zaista impresivno u spomenutom prilogu Vasa Stajić. Tri su razloga, prema njemu, zbog kojih su u prošlosti Bunjevci trpjeli nasilja od tuđina: odnarođeno bunjevačko plemstvo koje je branilo ideju mađarske državnosti, dakle ideju onih od kojih su svoje plemstvo i dobili, zatim činjenica što Bunjevci nisu imali svojih škola i konačno prostorna udaljenost Bunjevaca od njihove matične hrvatske nacije, tako da se i ona malobrojna inteligencija odmah pomađarivala. Postupak poistovjećivanja vjere i nacije koji je Srbe spasio od tuđina, dao je u našim prilikama u naših ljudi posve suprotan rezultat. Osim toga Bunjevci i Šokci, koji su glasovali za novu državu SHS preko svojih predstavnika, ubrzo su se i u njoj razočarali, a njihova su braća, gotovo u jednakom broju koliko ih je bilo u novoj državi SHS, ostala u Mađarskoj. Tako je Baja, predviđena za centar bunjevištine, dakako pored Subotice, otišla jednom zauvijek. Isto tako, kad se radi o Šokcima, slično se dogodilo s najvećim dijelom Baranje i s Pečuhom.

Možda bi zato bilo samo opravdano navesti ono što je u novosadskom *Dnevniku* 1941. napisao američki Mađar dr. Aleksandar Vince, iako ni on

po prezimenu nije izvorni Mađar: »Konstatacija da su manjine imale toliko prava, koliko Mađari nije na svom mestu. Bilo bi na mestu, ako bi se reklo, da su manjine imale toliko prava koliko i mađarski radnici. Oni, naime, nisu imali nikakvih prava.«

Tome, doista, ne bismo mogli ništa više dodati.

DA NISMO DOBILI IME U DJETINJSTVU ...

Paško Gojčaj

Prošlost se sastoji od imena,
sadašnjost od nas,
a budućnost je prognoza ...

Mi samo znamo da postoji čovjek
protiv kojega se borimo za čovjeka ...

Da nismo dobili ime u djetinjstvu,
vjerujem da bi većina od nas
bila prozvana vukom?!

Sreća da su se ljudi sjetili toga
prije nego postasmo vukovi.